

Stanisław Dubisz

JĘZYK – HISTORIA – KULTURA (WYKŁADY, STUDIA, SZKICE)

cz. II, Warszawa 2007, ss. 348

W 2003 roku Stanisław Dubisz opublikował bardzo wartościowy, cieszący się dużym zainteresowaniem i uznaniem, zwłaszcza w uniwersyteckim środowisku polonistycznym, zbiór tekstów *Język – historia – kultura* (z podtytułem: *Wykłady, studia, analizy*) będący swoistym komentarzem do prowadzonych przez siebie wykładów z zakresu historii języka polskiego. Opracowanie to, zapewne ze względu na swoją genezę i na dobór tematów (m.in.: problem pochodzenia polskiego języka literackiego, periodyzacji i charakterystyka etapów ewolucji polszczyzny, omówienie najważniejszych zabytków staropolskiego piśmiennictwa), ale też dogłębny, a przy tym przystępny tok wykładu, szybko zyskało opinię cennego i użytecznego podręcznika akademickiego.

Po kilku latach Autor przedkłada czytelnikom nową propozycję wydawniczą, którą notabene zapowiedział w *Przedmowie* do pierwszej książki. Już sam tytuł ocenianego opracowania sygnalizuje jednoznacznie, a bliższy ogląd jego zawartości przekonuje ostatecznie, że choć odmienne tematycznie i kompozycyjnie, a niekiedy nawet pod względem sposobu ujęcia omawianych zagadnień, to niewątpliwie stanowi ono kontynuację rozważań nad przeszłością polszczyzny prowadzonych we wcześniejszej pracy. Dotyczy to także chronologii omawianych zagadnień, jako że w poruszanej problematyce dominują rozważania nad kulturowymi uwarunkowaniami ewolucji polszczyzny doby średniopolskiej, zwłaszcza jej wariantu pisanego.

Warto też dodać, że książka w niczym nie ustępuje pierwszej części, ma nawet więcej walorów. Zyskuje, gdyż Autor pozostając w obrębie zagadnień historii języka polskiego, wprawdzie wychodzi poza podstawowe składniki warsztatu historyka języka, jednak zajmuje się zagadnieniami fundamentalnymi dla ważnego fragmentu dziejów polszczyzny.

Książka składa się z trzech wyraźnie wyodrębnionych części i aneksu. „Łagodnie” progi kompozycyjne sprawiają jednak, że na odbiorcy praca robi wrażenie jednolitej całości.

Pierwszą, poświęconą „Dziejom języka i ich związkom z kulturą”, otwiera oryginalnie skonstruowany wykład, w którym Autor, posługując się oryginalną, nieco już zapomnianą formą „obrazka”, przybliży wzajemne związki uwikłania historii i języka na przestrzeni tysięcy lat, od czasów starożytnego Egiptu po współczesność.

Kolejny fragment nowatorsko ujmuje „dzieje komunikacji publicznej w polskiej wspólnocie komunikatywnej” ze szczególnym uwzględnieniem licznych i głębokich związków między zmianami w języku a rozwojem cywilizacyjnym wspólnoty. Osią prowadzonych rozważań czyni Autor styl retoryczny, ujawniając przy tym charakter i skalę wpływu na jego kształt w polskich warunkach tradycji antycznej. Do miana konkluzji mogłaby tu pretendować refleksja nad stanem współczesnej komunikacji publicznej w Polsce, gdyby nie to, że całości tekstu dopełnia fragment traktujący o rozwoju całego układu stylistycznego polszczyzny wzbogacony o przejrzyste wykresy.

W następnym eseju autor, posiłkując się głównie ustaleniami Ireny Bajerowej i Krystyny Pisarkowej, przekonująco argumentuje, że w rozwoju podsystemu składniowo-stylistycznego polszczyzny odwiecznie rywalizowały dwie zasadnicze tendencje: potoczna i oficjalna, uwarunkowane na poszczególnych etapach ewolucji pozycją kultury wysokiej i niskiej.

Dwa ostatnie rozdziały tej części, tworzące swoistą całość, to erudycyjne, obudowane rozlicznymi faktami historycznymi i językowymi kulturoznawcze eseje, w których Autor, po pierwsze, dowodzi ogromnego wpływu na charakter i tempo rozwoju renesansowej polszczyzny atmosfery wielkiej dysputy nad zagadnieniami kształtu państwa i pojęcia narodu oraz polemik religijnych i estetyczno-filozoficznych. Po drugie, identyfikuje najważniejsze czynniki, głównie ekstralingwistyczne, determinujące przemiany języka, wpływające na jego społeczną pozycję i zasięg, zmiany w repertuarze jego środków (np. barokowy sarmatyzm), szczególną rangę przypisując ścieraniu się i krzyżowaniu swoście uzupełniających się, ale przede wszystkim opozycyjnych tendencji ideowych i estetycznych występujących zwykle na pograniczach epok, w tym wypadku najpierw renesansowo-brakowych, potem barokowo-oświeceniowych.

Druga część bardziej jednolita tematycznie i pod względem formy przypomina tradycyjne ujęcia, trochę w duchu Klemensiewiczowskim, z wszelkimi pozytywnymi tego epitetu konotacjami.

Jej tytuł, „Renesansowi mistrzowie pióra”, mówi w zasadzie wszystko, jest to bowiem swoista galeria portretów tych z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego życia umysłowego w epoce odrodzenia, którzy nie tylko reprezentatywnie użytkowali najważniejsze i wówczas dynamicznie i najpełniej kształtujące się odmiany polszczyzny (artystycznej, retorycznej), ale – co więcej – też stanowili jej żywotny fundament.

Na tę galerię składają się niejako dwie serie postaci, z jednej strony powszechnie znani i wielokrotnie charakteryzowani z różnych perspektyw wielcy twórcy renesansowej literatury: Mikołaj Rej, Jan Kochanowski i Łukasz Górnicki, z drugiej, znani niemal wyłącznie erudytom i badaczom staropolskiego piśmiennictwa, „polski Demostenes” Stanisław Orzechowski i profeta, autor „Kazań sejmowych”, Piotr Skarga. Co warte podkreślenia, we wszechstronnej charakterystyce życia i dorobku „bohaterów” opracowania Stanisław Dubisz nie tylko posiłkuje się klasycznymi opracowaniami biograficznymi, literaturoznawczymi i językoznawczymi, ale w wypadku portretów mniej popularnych postaci, Orzechowskiego i Skargi, wydobywa je ze swoistego zapomnienia i niejako na nowo kreśli ich charakterystyki, w nowatorski sposób odkrywając właściwości ich języka i stylu. Stara się przy tym, z powodzeniem, ocenić charakter i stopień wpływu wielkich osobowości na kształt im współczesnej i przyszłej polszczyzny.

Część trzecią zatytułowaną „Barok w języku” otwiera rozprawa poświęcona „złotomównemu” kaznodziei Fabianowi Birkowskiemu, któremu towarzyszy szczególnie grono, mianowicie przedstawiciele, jak to autor formułuje, środowiska „sarmackich pisarzy, oratorów i polityków”, w tym parlamentarzysta i pamiętnikarz, „oświecony Sarmata” Jakub Sobieski, powszechnie znany autor „Pamiętników”, ale i prekursor szlacheckiej gawędy Jan Chryzostom Pasek, wybitny polityk i mąż stanu, ale też intymny epistolograf Jan III Sobieski, wreszcie „encyklopedysta” Wojciech Bystrzonowski. Ten zestaw postaci jest o tyle interesujący, że należą doń albo twórcy mało popularni, albo dobrze znani, ale z innej niż pisarska, działalności. Tu jawią się jako, nie zawsze wybitni, ale reprezentatywni przedstawiciele nurtu piśmiennictwa okolicznościowego, oficjalnego lub prywatnego, które – będąc wyrazistą ilustracją demokratyzacji języka – nadaje polszczyźnie wieku XVII szczególne zabarwienie i nową jakość.

Na końcu mamy absolutne *novum*, czyli obszerny szkic poświęcony poezji czasów konfederacji barskiej, ale oglądanej z perspektywy kształtu i sensu jej incipitów. Analiza ponad setki takich mikrotekstów wyekscerpowanych z antologii Janusza Maciejewskiego nie tylko pozwala Autorowi na wyznaczenie najważniejszych właściwości językowych i stylistycznych tych incipitów, ale też otwiera drogę do dalszych szczegółowych obserwacji świata wartości konfederatów, tym razem już w oparciu o analizę całych tekstów poetyckich.

Oceniając książkę S. Dubisza, nie sposób pominąć faktu, o którym Autor mówi wprost w *Przedmowie*, że niektóre teksty (traktujące m.in. o Orzechowskim, Skardze, Birkowskim, Pasku, Bystrzonowskim) miały już swoją wcześniejszą premierę, mianowicie znalazły się w wydanej piętnaście lat temu, a trudno dziś dostępnej książce *Język a polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*. Inna rzecz, że eseje te w opiniowanej edycji mają na ogół inną postać. Wprowadzone zmiany, korzystne sprowadzają się najczęściej do kosmetycznych poprawek stylistycz-

nych, redakcyjnych, technicznych, sporadycznie mają szerszy wymiar jak w wypadku wstawek biograficznych dotyczących Skargi i Bystrzonowskiego, dopisanych wprowadzeń lub zakończeń przy poezji sarmackiej i Bystrzonowskim, uwagi o prozie reportażowej, przy Pasku omówienie cech jego języka i wprowadzenie wątku szlacheckiej gawędy. Uzupełnienia te to – z jednej strony – wynik przemyśleń Autora, z drugiej, uwzględnienie najnowszej literatury. Co jednak istotniejsze, przeredagowane, uzupełnione i wpisane w nowy kontekst znane teksty, nie tylko brzmią inaczej, ale w nowym oświetleniu zyskują także nową jakość, mówią więcej i pełniej.

Dopełnieniem książki jest aneks obejmujący bibliografię autorską za lata 2002-2006, dorobek w zakresie kształcenia kadr naukowych i dydaktycznych, sprowadzający się w istocie do wykazu autorów i tematów prac doktorskich, magisterskich i licencjackich.

Książka Stanisława Dubisza jest niewątpliwie cennym uzupełnieniem zestawu podstawowych lektur z zakresu historii polszczyzny, nie tylko dlatego, że w istotnym wymiarze porządkuje, uzupełnia i wzbogaca naszą wiedzę o przeszłości ojczystego języka, proponuje nowe spojrzenie i nowoczesną interpretację faktów sprzed lat, ale i przez to, że dostarcza cennych wiadomości o bogactwie dawnego polskiego życia umysłowego i literackiego. Nie jest typowym podręcznikiem i do tego nie pretenduje. Wpisując się dobrze w tradycję syntetycznych ujęć historii języka polskiego, otwiera nowy rozdział w sposobie ich pisania zarówno przez głębokie osadzenie zagadnień językowych w polskiej historii i dorobku cywilizacyjnym, jak też przez zgrabne łączenie dwóch, wydawałoby się niemożliwych do pogodzenia postaw w traktowaniu materii, czyli postawy historyka języka polskiego wyposażonego w warsztat obiektywnego obserwatora wydarzeń, ale też emocjonalnie zaangażowanego „dziejopisa”, który ze swadą rekapitułuje wyniki swych dociekań, posiłkując się całym arsenałem wybornych środków językowych, stylistycznych i retorycznych. Widać tu, jak poza ogromną erudycją, w sukurs przychodzi Autorowi wieloletnie doświadczenie nauczyciela akademickiego i wrodzony talent oratorski, które sprawiają, że Stanisław Dubisz z łatwością przechodzi od wystudiowanego tonu naukowej rozprawy do wykładu, a nawet swobodniejszej formy eseju czy wręcz gawędy.

Bogusław Nowowiejski